bilig
GÜZ 2026/SAYI 119
255-264

Yayın Değerlendirme / Book Reviews

Yasin Cemal Galata. *Türklerde Kaya Resmi ve Mezar Geleneği*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2026.*

Sonay Ünal**

Türk kültür coğrafyasında kaya yüzeylerine işlenen figürler, damgalar ve yazıtlar Türklerin inanç sistemini, doğa ile kurduğu ilişkiyi ve sembolik düşünce dünyasını yansıtan önemli kültürel unsurlar olarak değerlendirilmektedir. Bu görsel anlatım geleneğinin, ilerleyen dönemlerde kutsallık atfedilen mezar taşları, balballar ve anıt yapılarda da devam ettiği görülmektedir. Türklerin yaşadığı geniş coğrafyalarda gerçekleştirilen alan araştırmaları, söz konusu unsurlar arasında dikkat çekici bir bütünlük ve kültürel süreklilik bulunduğunu ortaya koymaktadır. Türklerin atalarına duyduğu saygıyı ve kültürel hafızayı koruma bilincini yansıtan kaya resimleri ile mezar geleneği arasındaki bu süreklilik, ihmal edilemeyecek ölçüde önemli veriler aktarmaktadır. Bu durum Türk tarihinin siyasi gelişmelerle birlikte kültürel bütünlük ve süreklilik perspektifinden de ele alınmasını gerekli kılmaktadır.

Türklerde Kaya Resmi ve Mezar Geleneği adlı de eser, Yasin Cemal Galata tarafından bu amaç doğrultusunda hazırlanmış bir çalışmadır. Galata'nın eseri önsöz, giriş, dört ana başlık, sonuç, bibliyografya ve ek bölümlerinden oluşmaktadır. Eser, Prof. Dr. Ahmet Taşağıl'ın kapak yazısıyla, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı tarafından 2026 yılında İstanbul'da neşredilmiştir. Akıcı dili ve akademik yaklaşımıyla dikkat çeken eserin giriş bölümünde, kaya resimleri ve mezar geleneğinin Türk kültüründeki yeri ve önemi genel hatlarıyla ele alınmıştır. Bu unsurların, Türklerin inanç dünyasını, kültürel hafızasını ve tarihsel sürekliliğini yansıtan kutsal alanlar olduğu vurgulanmış; Avrasya'nın geniş coğrafyasında görülen ortak özellikleri üzerinden kültürel

* Geliş Tarihi: 25 Ağustos 2026 – Kabul Tarihi: 18 Eylül 2026
Atıf: Ünal, Sonay. "Yasin Cemal Galata. Türklerde Kaya Resmi ve Mezar Geleneği. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2026.." *bilig*, no. 119, 2026, ss. 255-264, https://doi.org/10.12995/bilig.9849.
** Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Mütercim ve Tercümanlık Bölümü – Karaman/Türkiye, ORCID: 0000-0001-8650-4311, sonay.unal@hotmail.com

birliğe dikkat çekilmiştir. Ayrıca çalışmanın kapsamı, yöntemi ve kullanılan görsel materyaller tanıtılarak, araştırmanın geniş bir coğrafyada saha çalışmaları ve özgün kaynaklara dayandığı belirtilmiştir. Eserin dikkat çeken yönlerinden biri kültürel süreklilik düşüncesini yalnızca yazılı kaynaklar üzerinden değil, saha araştırmalarından elde edilen görsel ve maddi kültür verileriyle birlikte ele almasıdır. Bu tercih özellikle yazılı kaynakların sınırlı olduğu erken dönemlerin incelenmesinde çalışmaya önemli bir imkân sağlamaktadır. Kaya resimleri, mezar taşları, balballar, damgalar ve farklı anıt yapılarının aynı inceleme çerçevesi içerisinde değerlendirilmesi okuyucunun farklı dönemlere ait kültürel unsurlar arasında karşılaştırma yapabilmesine olanak tanımaktadır. Bu yönüyle eserde kaya resimleri ile mezar geleneği arasında kurulan kültürel sürekliliğin ortaya konulmasında karşılaştırmalı bir yaklaşımın öne çıktığı görülmektedir. Farklı dönem ve coğrafyalara ait görsel ve maddi kültür unsurlarının biçimsel benzerliklerinin yanı sıra taşıdıkları anlamlar, işlevler ve ilişkili oldukları inanç pratikleri üzerinden birlikte değerlendirilmesi, söz konusu ilişkinin daha geniş bir kültürel bağlam içerisinde ele alınmasına imkân vermektedir. Eserin geniş coğrafi kapsamı düşünüldüğünde bu malzemenin bir araya getirilmesinin başlı başına önemli bir araştırma emeğini temsil ettiği söylenebilir. Bunun yanında eserde kullanılan karşılaştırma ölçütlerinin özellikle biçim, anlam, işlev ve kronoloji bakımından belirgin hâle getirilmesi ortaya konulan zengin malzemenin sonraki araştırmalarda daha sistematik biçimde kullanılmasına katkı sağlayacak bir mahiyet arz etmektedir.

"Türklerin Tarih Boyunca Mensup Oldukları Dinler" başlıklı ilk bölümde (5-20), Türklerin tarihsel süreçte farklı dinlerle temas ettiği ve zaman içinde çeşitli inanç sistemlerini benimsediği ayrıntılı biçimde ele alınmaktadır. Ancak bu dinî çeşitlilik içinde Türk kültür ve tarihî kimliğini en derin şekilde şekillendiren iki temel inanç sistemi olarak Gök Tanrı dini ve İslamiyet öne çıkarılmaktadır. Gök Tanrı inancının, bozkır coğrafyasının yaşam koşulları içinde şekillenen, tek Tanrı anlayışına dayalı özgün bir sistem olduğu; gök, yer, doğa unsurları ve atalar kültüyle iç içe geliştiği, kamlık geleneği ve ritüellerle desteklendiği ifade edilmektedir. Bu inanç sisteminin yazılı ve sözlü kaynaklarda, özellikle Orhun Yazıtları gibi tarihî belgelerde izlerinin görüldüğü ve Türklerin erken dönem dünya görüşünü belirleyen temel unsur olduğu vurgulanmaktadır. İslamiyet ise Türk tarihinin önemli kırılma noktalarından biri olarak değerlendirilmekte, özellikle Emevî ve Abbasî

dönemlerinde başlayan temasların Talas Savaşı sonrası hız kazanmasıyla Türkler arasında geniş kitlelerce kabul edildiği belirtilmektedir. Gök Tanrı inancının tek Tanrı anlayışıyla olan benzerliği, İslamiyet'e geçiş sürecini kolaylaştıran önemli bir etken olarak gösterilmektedir. Bunun yanında Budizm, Maniheizm, Hristiyanlık ve Musevilik gibi dinlerin de çeşitli Türk boyları arasında belirli dönemlerde ve bölgelerde etkili olduğu, özellikle ticaret yolları, kültürel temaslar ve siyasi ilişkiler aracılığıyla bu dinlerin çeşitli Türk toplulukları tarafından benimsendiği belirtilmektedir.

Genel olarak bu bölüm, Türklerin dinî tarihini anlamada bütüncül, açıklayıcı ve kültür merkezli bir kapsam barındırmaktadır. Türklerin dinî tarihi, inanç değişimleriyle birlikte kültürel süreklilik, etkileşim ve dönüşüm süreçleri üzerinden değerlendirilmekte; kutsal alanların, mezar geleneklerinin ve kültürel değerlerin bu dinî yapılarla birlikte şekillendiği vurgulanmaktadır. Bu bölüm aynı zamanda eserde sıklıkla kullanılan "Türk kültürü" kavramının nasıl anlamlandırıldığına ilişkin önemli ipuçları vermektedir. Eserin Sibirya ve Altaylar'dan Anadolu'ya kadar uzanan geniş bir sahayı birlikte ele alması, farklı Türk topluluklarında görülen ortak kültürel unsurların karşılaştırılabilmesini mümkün kılmaktadır. Bu açıdan "Türk kültürü" kavramı, çalışmada farklı coğrafyalarda görülen müşterek unsurları bir arada değerlendirmeye imkân veren kapsayıcı bir referans noktası işlevi görmektedir. Bununla birlikte bu geniş kavramsallaştırmanın içerisinde bölgesel ve dönemsel farklılaşmaların da daha görünür hâle getirilmesi eserin ortaya koyduğu kültürel zenginliği daha belirgin biçimde yansıtmaktadır. Bu bakımdan Türk kültürünün tarihsel sürekliliğinin ortak unsurlarla birlikte bölgesel farklılaşmalar ve farklı coğrafyalarda ortaya çıkan dönüşümler üzerinden değerlendirilmesi eserin sunduğu malzemenin daha kapsamlı biçimde ele alınabileceği araştırma alanlarından biri olarak görülmektedir.

"Türklerde Kült Kavramı" başlıklı bölümde (21-49) Türklerde kutsal kabul edilen nesne, mekân ve varlıkların Tanrı'ya ulaşmada bir araç olarak görüldüğü hususu bir inanç anlayışı temelinde ele alınmaktadır. Türklerin Gök Tanrı inancı içinde özellikle doğa unsurlarına büyük bir anlam yüklediği ve bu unsurların kültürel yaşamın ayrılmaz parçası hâline geldiği aktarılmaktadır. Bu anlayışta kültler hiçbir zaman doğrudan tapınılan unsurlar hâline gelmemiş, daha çok ilahi olanla insan arasında bağ kuran sembolik ve ritüel araçlar olarak değerlendirilmiştir. Türk inanç sisteminde dağ, ağaç ve

atalar gibi unsurların kültleştiği ve bu unsurların toplumsal ve dinî hayatı şekillendirdiği anlatılmaktadır. Metinde özellikle atalar, dağ ve ağaç kültleri üzerinden Türklerin doğa ve geçmişle kurduğu güçlü bağ ayrıntılı biçimde ortaya konulmaktadır. Atalar kültü aracılığıyla toplumsal hafıza, birlik ve devamlılık fikrinin güçlendirildiği; dağ ve ağaç kültleriyle de doğaya yüklenen kutsiyetin günlük yaşamı şekillendirdiği görülmektedir. Bu durum, Türk kültüründe inanç ile yaşam pratiğinin iç içe geçtiğini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Dağlar, Tanrı'ya yakınlık ve yücelik sembolü olarak görülmüş, yüksek zirveler kutsal kabul edilerek buralarda ritüeller gerçekleştirilmiştir. Ağaçlar ise yaşamın sürekliliğini, bereketi ve soy devamlılığını temsil eden kutsal varlıklar olarak değerlendirilmiş; özellikle yalnız ve ulu ağaçlara adaklar adanmış, bez bağlama ve ziyaret gibi uygulamalarla kutsiyetleri pekiştirilmiştir. Bu doğa merkezli kutsallık anlayışı, Türklerin yaşadığı coğrafyayla sıkı bir ilişki içinde gelişmiş ve kültürel hafızada kalıcı bir yer edinmiştir. Ölü gömme geleneği bölümünde Türklerin ölüm anlayışının yalnızca biyolojik bir son değil, toplumsal ve inanç temelli bir geçiş süreci olarak değerlendirildiği anlatılmaktadır. Cenaze törenlerinde kurban kesme, ağıt yakma, ölen kişinin eşyaları ve kimi zaman atı ile birlikte defnedilmesi gibi uygulamaların, ölüm sonrası yaşama dair inançlarla bağlantılı olduğu görülmektedir. Bu ritüellerin aynı zamanda toplumsal birlik ve dayanışmayı güçlendiren bir işlev taşıdığı vurgulanmaktadır. Ölen ataların ruhlarının yaşayanlar üzerinde etkili olduğuna inanılmış, bu nedenle onların mezarları ziyaret edilmiş, belirli zamanlarda anma törenleri düzenlenmiş ve kurbanlar sunulmuştur. Bu inancın toplumsal birlik ve dayanışmayı güçlendirdiği, ayrıca siyasi meşruiyetin sağlanmasında da önemli bir işlev gördüğü ifade edilmektedir. İslamiyet sonrası dönemde bu kültlerin yeni dinî anlayış içerisinde çeşitli biçimlerde varlığını sürdürdüğü üzerinde durulmaktadır. Dağ, ağaç ve atalar kültünün evliya ve türbe ziyaretleri, adaklar ve çeşitli halk ritüelleri aracılığıyla İslami bir yorumla devam ettiği anlatılmaktadır. Türbelerin ziyaret edilmesi, mezarların kutsal kabul edilmesi ve belirli ağaçların korunması gibi uygulamaların bu kültürel sürekliliğin göstergesi olduğu ele alınmaktadır. Bu değerlendirmeler, Türklerde kült kavramının İslam öncesinden İslam sonrasına uzanan süreçte geçirdiği dönüşümü ve kutsallığın doğa, ata ve yaşam pratikleri üzerinden şekillenişini ortaya koymaktadır. Eski dönemlerde yapılan kaya resimlerinin işlevinin, kültürel süreklilik içerisinde Osmanlı döneminde gelişen minyatür sanatına aktarıldığı ifade edilmektedir.

Bu bölümün güçlü taraflarından biri kültürel sürekliliği değişmeden devam eden sabit uygulamalar şeklinde değil, farklı inanç çevreleri içerisinde yeni biçimler kazanabilen bir süreç olarak değerlendirmeye elverişli örnekler sunmasıdır. Özellikle mezar ziyareti, türbe, ağaç ve kutsal mekân etrafında gelişen uygulamalar, eski kültürel unsurların yeni dinî perspektifler içerisinde nasıl varlık gösterebildiğinin tartışılmasına imkân vermektedir. Bu bakımdan eserde ortaya konulan örnekler "süreklilik" kadar "dönüşüm" kavramı açısından da önemlidir. İslamiyet öncesi ve sonrası uygulamalar arasındaki ilişkinin anlam ve işlev değişimleri bakımından incelenmesi Galata'nın sunduğu malzemeden hareketle geliştirilebilecek yeni araştırma alanlarından biri olarak değerlendirilebilir.

"Kaya Resimleri" başlığı altında (51-136) kayaların üzerine işlenen motifler Türk boylarının hâkimiyet kurduğu Avrasya coğrafyasında kültürel birikimlerin yansıtıldığı en erken kutsal alanlar olarak değerlendirilmekte ve bu nedenle "kaya ansiklopedileri" ya da "kaya kitapları" şeklinde adlandırılmaktadır. Nitekim kaya resimleri, yazılı kayıtlardan çok daha eski ve çeşitli bilgileri barındıran bir arşivdir[1]. Diğer bir deyişle kaya resimleri, insanlık tarihinin en kalıcı kayıtlarından biri olarak kabul edilmenin yanında geçmişteki büyük değişimleri, olayları, deneyimleri anlamamızı sağlayan; insan adaptasyonunun, sosyal etkileşimin ve bilişsel kapasitenin arkeolojik birer kanıtı olarak "tarih kitabı" niteliğindedir[2]. Eserde kaya resimleri, dönemin yaşam tarzı, dinî inançları, askerî faaliyetleri ve toplumsal ilişkileri hakkında bilgi sunan tarihsel ve kültürel veriler ekseninde ele alınmaktadır. Bu tür görsel malzemelerin tarihsel kaynak olarak değerlendirilmesinde, figürlerin üretildikleri dönem ile coğrafi ve kültürel bağlamın göz önünde bulundurulması önem taşımaktadır. Galata'nın kaya resimlerini tarihsel ve kültürel bilgi taşıyan maddi unsurlar olarak incelemesi, çalışmanın dikkate değer yönleri arasındadır. Figürlerin yaşam tarzı, inanç, askerî faaliyetler ve toplumsal ilişkilerle bağlantılı biçimde yorumlanması, yazılı kaynaklardan edinilen bilgilerin görsel malzemeyle birlikte ele alınmasına imkân vermektedir. Müellifin geniş bir coğrafyadan derlediği görsel örnekler de kaya resimlerinin dönem, mekân, anlam ve kullanım bağlamları üzerinden karşılaştırılmasına elverişli bir malzeme ortaya koymaktadır.

Söz konusu alanların çoğunlukla yerleşim dışı, uzak ve gizli mekânlarda seçildiği, bu mekânlara dünyevî ile uhrevî hayat arasında bir geçiş noktası

olarak kutsallık atfedildiği ve bu kutsallığın korunmasının amaçlandığı belirtilmiştir. Tasvir edilen ibadet, av ve şölen sahneleri aracılığıyla Türklerin doğa ve evrenle kurduğu ilişki ile dönemin ruhsal dünyasının günümüze ulaştırıldığı ifade edilmiştir. Kaya resimlerinde yer alan motifler arasında geyik, dağ keçisi, kurt ve at figürlerinin öne çıkarıldığı; geyik ve dağ keçisine kutsallık, ata ruhu ve kurban anlamlarının atfedildiği, kurt figürünün ise destanlarda yol gösterici bir liderlik sembolü olarak işlendiği görülmüştür. Bunun yanında "güneş başlı insan" gibi soyut tasvirlerle Gök Tanrı inancına bağlı kamların ritüel hâlleri ve kozmolojik tasavvurlarının yansıtıldığı aktarılmaktadır. Sıkça karşılaşılan damgaların ise mülkiyet göstergesi olmanın ötesinde Türklerin sosyal, kültürel ve siyasi yapısını belirleyen unsurlar arasında yer aldığı değerlendirilmiştir. Tüm bu figür ve sembollerin İslamiyet sonrasında da mezar taşları ve minyatür sanatı gibi alanlarda varlığını sürdürdüğü kaydedilmiş, bu figür ve sembollerin sonraki dönemlerdeki kullanımları Türk kültüründeki tarihî süreklilik ve kültürel aktarımın göstergeleri olarak değerlendirilmiştir.

Türk kaya resimlerinin farklı coğrafyalardaki misallerine yer verilen bu bölümde Sibirya ve Altaylardan Anadolu'ya kadar uzanan geniş bir sahada dikkat çekici bir kültürel bütünlüğün korunduğu tespit edilmektedir. Rusya'nın Lena ve Altay bölgelerinde yer alan tasvirlerde bozkır yaşamının ve doğayla verilen mücadelenin estetik bir üslupla işlendiği görülürken Moğolistan sahasında özellikle geyik ve dağ keçisi motiflerinin ön plana çıkarıldığı gözlenmektedir. Kazakistan'daki Tamgalı Say ve Kırgızistan'daki Saymalıtaş gibi merkezlerin ise binlerce çizimi barındıran büyük açık hava müzeleri niteliği taşıdığı önemle belirtilmiştir. Bu alanlarda "güneş başlı insan" figürleri gibi kozmolojik unsurlara sıklıkla yer verildiği üzerinde durulmuştur. Azerbaycan ve Türkiye'nin doğu ve batı uçları arasında uzanan geniş coğrafyada; Kars, Erzurum, Erzincan, Van, Şanlıurfa, Hakkâri, Artvin, Ordu, Kastamonu, Ankara, Denizli ve Burdur gibi farklı merkezlerde Türk motifleriyle ilişkilendirilen kaya resmi alanlarının söz konusu kültürel mirasın güçlü yansımaları olduğu değerlendirilmiştir. Diğer taraftan Türk coğrafyasındaki arkeolojik buluntuların aidiyeti konusunda farklı görüşlerin ileri sürüldüğü bilinen bir husustur. Müellif eserinde bu soruya cevap olarak Moğolistan'dan Anadolu'nun iç kesimlerine kadar uzanan geniş bir sahada benzer emare ve kültürel unsur özellikleri sergileyen kaya resimlerine "Türk'ün öz sanatı" tanımlaması ile dikkat çekmektedir. Geniş Avrasya

coğrafyasına yayılan bu kaya resimlerinin içerik ve üslup bakımından sergilediği benzerlikler aracılığıyla Türk kültürünün ortak bir zihniyet dünyasına dayandığı ve tarihsel sürekliliğini büyük ölçüde koruduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bu bölümde, müellifin kendi arşivi ile Servet Somuncuoğlu'na ait özel koleksiyondan geyik, dağ keçisi, kurt, at, güneş başlı insan ve damga tasvirlerine yer verilmiştir.

Kanaatimizce eserin dikkat çeken yönlerinden biri Sibirya, Moğolistan, Kazakistan, Kırgızistan, Azerbaycan ve Anadolu gibi geniş bir coğrafyaya yayılan malzemeyi aynı çalışma içerisinde karşılaştırmaya imkân verecek biçimde bir araya getirmesidir. Geyik, dağ keçisi, at ve damga gibi unsurların çeşitli sahalardaki görünümlerinin birlikte sunulması, Avrasya ölçeğinde kültürel ilişkilerin değerlendirilmesi açısından geniş bir malzeme ortaya koymaktadır. Bu karşılaştırmalar değerlendirilirken benzerlik ile kültürel süreklilik arasındaki ilişkinin de göz önünde bulundurulması önem taşımaktadır. Benzer semboller tarihsel ve kültürel aktarımın yanında ortak yaşam biçimleri, kültürler arası etkileşimler ve sembolik anlamlandırma süreçleriyle de ilişkili olabilir. Bu açıdan eserde bir araya getirilen örnekler, kültürel süreklilik tezinin çeşitli yönlerden ele alınmasına imkân veren kapsamlı bir karşılaştırma zemini oluşturmaktadır.

"Türklerde Mezar Geleneği" başlıklı son bölümde (137-282), müellifin bireysel saha araştırmaları sonucu oluşturduğu fotoğraf arşivi ile Servet Somuncuoğlu'na ait koleksiyondan seçilen görsellere yer verilmekte; bu malzeme Türk dünyasının çeşitli bölgelerindeki mezar yapılarının karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesine hareket noktası oluşturmaktadır. Bölümde sunulan zengin görsel envanter Türk dünyasının farklı noktalarındaki mezar yapılarının ortak kültürel kodlara sahip olduğunu somutlaştırmakta ve çalışmanın bilimsel gücünü saha verileriyle sağlamlaştırmaktadır. Bu başlık altında Türk mezar geleneği kapsamında ortaya konulan maddi kültür unsurlarının tarihin en eski dönemlerinden itibaren özgün biçimlerde şekillendirildiği ve bu süreç boyunca Gök Tanrı inancının izlerinin büyük ölçüde korunduğu anlaşılmaktadır. İlk mezar yapıları arasında yer alan kurganların defin alanı olmanın yanında ölen kişinin sosyal statüsünü, gücünü ve mülkiyetini yansıtan yapılar olarak inşa edildiği görülmektedir. Bu mezarlarda at, silah ve çeşitli değerli eşyaların bulundurulması, ölüm sonrası yaşama dair inançların somut bir göstergesi

olarak değerlendirilmektedir. Bu geleneğin devamı niteliğinde ortaya çıkan balbalların ise, ölen kişinin kahramanlıklarını simgeleyen ve hatırasını yaşatan anıtlar olarak Sibirya'dan Avrupa içlerine kadar geniş bir coğrafyada yer aldığı ve İslamiyet sonrasında da farklı biçimlerde varlığını sürdürdüğü tespit edilmektedir. Kültürel süreklilik temelinde kaya resimlerinden mezar taşlarına uzanan sembolik dilin zamanla daha sistemli ve anlam yüklü bir yapıya dönüştürüldüğü görülmektedir. Bu bağlamda damgalar, runik harfli yazıtlar ve geyikli taşların estetik özellikleriyle beraber tarihî ve kültürel belge niteliği taşıyan unsurlar olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Özellikle boy aidiyetini ve mülkiyeti ifade eden damgaların geniş bir coğrafyada ortak bir kimlik göstergesi olarak işlev gördüğü ve adeta bir tapu senedi niteliği kazandığı değerlendirilmektedir. Yiğitliği simgeleyen kılıç ve hançer motifleri ile kutsallık atfedilen koç başlı mezar taşlarının ise, İslamiyet sonrasında da varlığını koruduğu ve Akkoyunlu ile Karakoyunlu gibi Türkmen devletleri aracılığıyla Anadolu ve Kafkasya'da yaygınlık kazandığı ifade edilmektedir.

Bu bölüm kitabın başlığında bir araya getirilen kaya resmi ve mezar geleneği arasındaki ilişkinin en açık biçimde izlenebildiği kısımlardan biridir. Galata'nın farklı dönemlere ait maddi kültür unsurlarını aynı sembolik repertuvar içerisinde karşılaştırması, eserin temel süreklilik tezinin somut örnekler üzerinden takip edilmesini sağlamaktadır. Özellikle damga, hayvan tasvirleri ve çeşitli sembollerin kaya yüzeylerinden mezar taşlarına kadar farklı ortamlardaki görünümlerinin birlikte ele alınması kültürel hafızanın maddi unsurlar üzerinden incelenmesi bakımından dikkat çekicidir. Bununla birlikte farklı dönemlere ait bu unsurlar arasında süreklilik kurulurken biçimsel benzerliklerle beraber söz konusu sembollerin taşıdığı anlam ve işlevlerin zaman içerisinde ne ölçüde korunduğunun veya dönüştüğünün de dikkate alınması önem taşımaktadır. Bu açıdan eserde bir araya getirilen örnekler, süreklilik ile değişim ve dönüşüm süreçlerinin karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesine imkân vermektedir. Eserin sunduğu bu karşılaştırmanın kronolojik ara aşamalarının daha ayrıntılı incelenmesi, kültürel aktarımın gerçekleşme süreçlerinin daha açık biçimde anlaşılması açısından önem taşımaktadır.

İslamiyet'in kabulüyle birlikte kurgan ve çadır mimarisinden esinlenilerek inşa edilen kümbet ve türbe yapılarının, Türk defin geleneğinin mimari açıdan en gelişmiş örneklerini oluşturduğu görülmektedir. Bu yapıların

zamanla şehir dokusunun ayrılmaz bir parçası hâline getirildiği ve hem dinî hem de kültürel birer merkez işlevi üstlendiği anlaşılmaktadır. Ayrıca kadim inanç sisteminden süzülerek gelen ay yıldız sembolünün mezar taşlarına işlenmesiyle bu sembolün millî kimliği temsil eden kalıcı bir unsur hâline getirildiği görülmektedir. Avrasya'nın geniş coğrafyasına yayılan ve ortak sembollerle şekillenen mezar yapılarının Türk kültürünün tarihsel sürekliliğini açık biçimde ortaya koyduğu değerlendirilmektedir. Eserin ortaya koyduğu örnekler, sürekliliğin her zaman değişmeden devam etmek anlamına gelmediğini göstermesi bakımından değerlidir. Kurgan, kümbet, türbe ve mezar taşı gibi farklı dönemlere ait yapıların birlikte değerlendirilmesi kültürel unsurların yeni dinî ve toplumsal şartlar içerisinde biçim değiştirebildiğini yansıtmaktadır. Bu bakımdan Galata'nın çalışması kültürel aktarımın çoğu zaman yeni şartlara uyarlanarak hayata geçirildiğini gösteren zengin örnekler sunmaktadır. Eserin bu yönünün ileride yapılacak çalışmalarda daha ayrıntılı biçimde ele alınması Türk mezar geleneğinin uzun dönemli gelişiminin anlaşılmasına ve daha bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmesine ışık tutucu niteliktedir.

Yaşanan coğrafya ve dinin, insanoğlunun sosyal ve kültürel yaşamının şekillenmesinde temel belirleyici unsurlar olduğu ifade edilmektedir. Türklerin tarihsel sürecinde kutsal alanların oluşumu, ölü gömme gelenekleri ve mezar kültürünün gelişimi Gök Tanrı inancı ve İslamiyet çerçevesinde şekillenmiştir. Bu kutsal alanların öz yapısı korunmuş, zamanla biçimsel değişim geçirerek mezar taşları, kümbetler ve türbeler gibi yapılara dönüşmüştür. Kaya resimlerindeki kutsal figürlerin İslamiyet sonrasında mezar taşlarında da kullanılmaya devam etmesi, kültürel sürekliliğin önemli bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Moğolistan'dan Avrupa'ya uzanan geniş coğrafyada dağ keçisi, geyik, kurt, at ve tamga gibi motiflerin hem kaya resimlerinde hem de farklı dönem mezar geleneklerinde benzer biçimde yer aldığı tespit edilmiştir. Bu ortak unsurların Türk dünyasında benzer bir kültürel anlayışı yansıttığı ve özgün bir kimlik ortaya koyduğu aktarılmıştır.

Eserin bütünü göz önünde bulundurulduğunda dikkat çeken yönlerinden biri, kaya resimleri ile mezar geleneğini ortak bir tarihsel ve kültürel kapsam içerisinde değerlendirmesidir. Bu yaklaşım, motifler arasındaki benzerliklerin inanç sistemleri, ölüm algısı, toplumsal hafıza ve sembolik anlatım biçimleriyle birlikte ele alınmasına imkân tanımaktadır. Geniş bir

coğrafyaya yayılan maddi ve manevi kültür unsurlarının birbiriyle ilişkili biçimde incelenmesi de eserin kültürel süreklilik konusundaki yaklaşımının temel unsurlarından birini oluşturmaktadır. Bu bakımdan çalışma kültürel sürekliliğin hangi göstergeler üzerinden izlenebileceğine ilişkin mevcut tartışmaların genişletilmesine önemli bir malzeme sunmaktadır.

Netice itibarıyla *Türklerde Kaya Resmi ve Mezar Geleneği* adlı eserin Türk kültür tarihini geniş bir coğrafya ve uzun bir zaman dilimi içinde ele alarak kaya resimlerinden mezar yapıları ve anıt geleneklerine kadar uzanan sürekliliği açık ve bütüncül bir biçimde ortaya koyduğu görülmektedir. Eserde yer verilen görsel malzemeler anlatımı desteklemekte ve doğrudan saha araştırmalarına dayalı verileri okuyucuya sunmaktadır. Bu temelde çalışmanın dikkat çeken yönlerinden biri ulaştığı sonuçların yanı sıra araştırmacılara geniş bir görsel ve maddi kültür malzemesini bir arada sunmasıdır. Kaya resimleri ile mezar geleneği arasındaki ilişkinin kronolojik, ikonografik ve bölgesel boyutları, eserde bir araya getirilen veriler çerçevesinde daha ayrıntılı biçimde incelenmeye elverişlidir. Benzer şekilde "Türk kültürü" başlığı altında ele alınan ortak unsurların farklı Türk topluluklarında hangi biçimlerde çeşitlendiği ve yerel özelliklerle nasıl birleştiği de eserin sunduğu malzeme üzerinden tartışılabilecek konular arasındadır. Bu bağlamda "Türk kültürü" kavramının ortak unsurlarla birlikte dönemsel ve bölgesel çeşitliliği, kültürel farklılaşmayı ve dönüşümü kapsayan geniş bir değerlendirme çerçevesi içerisinde ele alınması önem taşımaktadır. Böyle bir yaklaşım, eserde ortaya konulan kültürel ortaklıkların yerel özelliklerle kurduğu ilişkinin daha belirgin biçimde değerlendirilmesine imkân vermektedir. Bu yönüyle eser, Türk kültür tarihini yazılı kaynaklar, arkeolojik bulgular, görsel materyaller ve maddi kültür unsurları açısından ele alan kapsamlı bir çalışma niteliğindedir.

Açıklamalar

1 Tacon, Paul S. C., ve C. Chippindale. "An archaeology of Rock-art through Informed Methods and Formal Methods." *The Archaeology of Rock-Art*, Ed. Christopher Chippindale and Paul S. C. Tacon, Cambridge University Press, 1998, ss. 1-9.

2 Lindly, John Milton, and Geoffrey A. Clark. "Symbolism and Modern Human Origins." *Current Anthropology*, 31, 1990, ss. 233–261.